

SOMORJAI ÁDÁM OSB

A SZUVERENITÁS LEGITIMÁLÁSA RÉGEN ÉS MA

KONSTANTINI ADOMÁNY, SZILVESZTERI ADOMÁNY,
MINDSZENTY JÓZSEF KÖZJOGI MÉLTÓSÁGA.
TÖPRENGÉS MAGYAR SORSKÉRDÉSEKRŐL

Ha a mai viszonyok közepette egy-egy nyelvi közösség szuverén államot kiált ki (lásd pl. Jugoszlávia szétesését, Szlovénia, Horvátország, majd Bosznia-Hercegovina önállóságát), akkor szuverenitása a többi, már létező állam elismerésétől függ, amelynek végső garanciája az ENSZ-be való felvétel. Az állam működőképességéhez szükséges a demokratikus hatalomgyakorlás intézményeinek garantálása (képviselési demokrácia, parlament, kormány, a főhatalom egy elnök vagy kancellár kezében), mindez az *alkotmány* értelmében, amely egy dokumentum és parlamenti döntéshozatali folyamat eredménye, amelyet adott esetben népszavazás is jóváhagy. Ezen kívül, mint mostanában újratanuljuk, az ország működőképességének biztosításához szükséges a nemzetközi pénzügyi rendszerbe való beilleszkedés is. Ez a múltban nem így történt, az alkotmány szó a századok során felgyülemlett Corpus Jurist jelentette. Ennek az írásnak az a feladata, hogy ezen történelmi fejlődésnek az állomásaira vázlatosan rámutasson és az ezer esztendő előtti magyar államszervezés kapcsán néhány kérdést tegyen föl.

BEILLESZKEDÉS A NYUGATI KERESZTÉNY ÁLLAMKÖZÖSSÉGBE

Ha ezer, ezeregyszáz esztendővel ezelőtt egy fejedelem a nyugati keresztény államközösségbe akart beilleszkedni, annak elismerését három legfőbb tekintélytől remélhette: a bizánci császártól, a Nyugatrómai Birodalom császárától, illetve – az investitúraharcok lezárulásával, a gregoriánus reform értelmében – a római pápától kérhette, adott esetben kaphatta meg. A fejedelmi ház uralmának megszilárdítását szolgálta tehát a szuverenitás elismerése, amelyet királyi korona küldése fejezett ki szimbolikusan. Császárt csak pápa koronázott, királyt viszont csak rendkívüli

esetben koronázott pápa (a frank királyság VIII. századi megalapítása), mert ezt a koronázó érsek, az országterület első püspöke végezte. A saját királyság megalapozásához szükség volt „saját” érsekre, amelyből idővel a primási hivatal alakult ki.¹

A szláv államok megalapításánál érdemes felfigyelni arra, hogy a IX. század utolsó harmadában mind a bolgárok, mind az ún. Nagy-morva Birodalom fejedelmei kértek koronát Bizánctól, részleges sikerrel, illetve fordultak Rómához – sikertelenül. A Rómától elismert keresztény királyság alapításában a magyar és a lengyel egyház- és államszervezés lett a „befutó”, négy-öt nemzedékkal a szláv kísérleteket követően, az 1000. esztendő környékén.² Ez párhuzamosan történt a saját érsekség alapításával, amely pápai jogkörből veszi eredetét. A saját érsekség azt jelentette, hogy van koronázó érsek, és ha székhelye az adott királyság területén belülre esik, akkor nemzeti intézménynek tekinthető, de csak utólagos optikából, lévén, hogy a nemzet ekkor még nem létezett, egyszerűen azért, mert nem volt rá fogalom. A *nemzet* szó fokozatos, szerves fejlődés eredményeképpen előbb a nemesi nemzet, majd a népnemzet kialakulásával gyökerezett meg, mai értelmében tehát népnemzeti szuverenitásokról beszélhetünk, míg kb. ezer esztendeje egy fejedelmi ház szuverenitásáról – melynek népei nem feltétlenül beszéltek egy nyelven, sőt, egészen bizonyos, hogy nem beszéltek egy nyelven, mert a mai nemzeti nyelvek kialakulása is párhuzamos egységesülés, standardizációs folyamat keretében történt meg.

A magyar királyság kialakulásának kezdetén van egy misztikus szimbólum, a szentkorona, amely az idők folyamán fokozatosan a hatalom kizárólagos hordozójává vált. A kezdet kezdetétől, tehát István király halálát követően³ csak az számított legitím királynak, akit a szentkoronával koronázott meg az esztergomi érsek. Így tehát a magyar nemzeti szuverenitás jelképesen az esztergomi érsek, idővel a pri-

¹ A primás az első érsek. A primási hivatal kialakulásához szükséges az is, hogy legyen legalább két, inkább három érsek. Magyarországon az első érsek az esztergomi, megalapításának körülményeihez néhány szempontot lásd e dolgozatban. A második érsek a kalocsai, megalapítása Szent Istvánra megy vissza. Nagyot ugrunk a történelemben, 1804 óta van a harmadik, az egri érsek és a trianoni országterületen belül a negyedik érsek a veszprémi, 1993 óta. A történelmi Magyarország területén a katolikus egyházszerkezeten ide tartozik a horvátországi Zágráb érseki székhely emelése 1852-ben, az erdélyi Balázsfalvái [ma: Blaj] – görög katolikus szertartásúak számára – 1853-ban. Az utódállamok területén történt változás: a felvidéki Nagyszombat [Trnava] érseki rangra emelése 1977-ben, amely 1995-ben a Bratislava–Trnava [Pozsony–Nagyszombat] nevet kapja. Lásd: Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt*, Pannonhalma 2008. 9. Azóta Pozsony és Nagyszombat külön érsekség.

² Somorjai Á.: *Kelet-Közép-Európa népei. A „kereszténység védőbástyája” népeinek közös vonásai*. In: *Milyen Európa felé? Keresztények Európáról* (Katolikus Szemle, 1995. 3–4. sz.), Pannonhalma 1995. 53–66.

³ István király 1038-ban halt meg, oltárra emelése ugyanazon évszázadban történt, 1083-ban, mint a Szent László-i újjászervezés része. Ettől az esztendőktől kezdve Szent Istvánként ismeretes.

más, majd a hercegprímás hivatalával, illetve a szentkoronával mint tárggyal fejeződött ki.

Hazánkban a XIX–XX. században vallott felfogás szerint az európai keresztény államközösség, majd a mindenkori Habsburg Birodalom keretei között kiemelkedő szerepet játszott a magyar szuverenitás kialakításában Szent István király, az állam- és egyházalapító, aki szuverén módon eldöntötte: nem Bizánctól kér koronát, tehát elismertséget, mint pl. a bolgárok, a morvák vagy a Kijevi Rusz fejedelme, később a szerbek, hanem Rómától. És csodák csodája, a pápa álmot látott: az angyali jelenés arra utasította, hogy a lengyelek számára már kikészített koronát annak a fejedelemnek adja, akinek követe másnap érkezik, mert ugyan ő, a pápa, II. Szilveszter, apostoli, de ez a fejedelem, István, egyenesen apostol, mert hiszen egyházmegyéket alapított. A követ megérkezett: Asztrik érsek, aki magával vitte a koronát és megkoronázta a magyarok fejedelmét.

Van néhány kérdés, ami az álom kapcsán megfogalmazódhat:

– a koronázás időpontját nem megelőzte, hanem követte az egyházmegyék alapítása, ami tehát egy hosszabb, több évtizedes folyamatként István király életművének része, ez a megfogalmazás tehát utólagos;

– vitatott Asztrik érsek személye és életútja (mint másutt rámutattunk, a korszak két neves történésze egymástól eltérő válaszokat talál az ő identitására. A lengyel Adalbert-kutató, Labuda szerint a forrásokban szereplő Mestris az a Mons Ferreus, a Vashegy, mai elnevezéssel Pécsvárad apátsága, ahol ő apát lett volna. A magyar Györffy György szerint Mestris az Meseritz, azaz Miedzyrzecz, Lengyelországban, Poznaántól nyugatra, ahol ő apát lett volna),⁴

– vitatott a korona mint tárgy történetisége (számos elmélet van, ezek részletezése nem feladatunk; egy bizonyos: a legtöbb elmélet megegyezik abban, hogy a szentkorona nem érinthette Szent István fejét);

– hiányzik egy írásos dokumentum, egy pápai bulla, amelyben ez a rendkívül fontos aktus írásban is kifejeződésre juthatott volna (a hiányt a kora újkor pótolta, erről alább);

– és végezetül, de nem utolsósorban, hiányzott II. Szilveszter pápa öntudatából ez a gondolat, hogy császár nélkül, vagy császár ellenében, önállóan, pápai tekintélyéből eredeztetve adományozna koronát, elismerést, szuverenitást.⁵

⁴ Somorjai Á.: *Sankt Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla), gemeinsamer Heiliger der Völker Ostmitteleuropas*. In: *Adalbert von Prag. Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas*, Szerk. H. H. Henrix (Schriften der Adalbert-Stiftung, Krefeld, Bd 4.), Adalbert-Stiftung, Baden-Baden, 1997. 209–213.

⁵ Riché, Pierre, *II. Szilveszter, az ezredik év pápája*. Balassi, Budapest, 1999.

Ennek a történetnek néhány időszerűtlen elemét, amelynek ilyen formában első írásos rögzítését Hartvik püspök nagyobb legendájában találhatjuk, akkor tudjuk elhelyezni a történeti összefüggésrendszerben, ha megfontoljuk, hogy Hartvik győri püspök Kálmán király kancellárja volt, az ő felkérésére írhatta meg a sorrendben harmadik (vagy negyedik) Szent István-életrajzot. (Az előző életrajzokból kettő az 1083-ban történt oltárra emelésére datálható, tehát a szentté avatás időpontjával függhet össze, a legelső feltételezés eredménye, az ősgesta hipotézise.) Kálmán királynak az volt a törekvése, hogy a horvátok elismerjék őt legitim királyuknak, és, bár erről írásos forrásunk nincs, választ kellett adnia feltételezhető kérdésekre: Ki vagy te, Kálmán, a magyarok királya, hogy horvát király is akarsz lenni, hiszen még emlékezünk rá, hogy maga a pápa, VII. Gergely küldött koronát a mi fejedelmünknek, Zvoimirnak, 1076-ban. Innen érthető ez a fajta válasz: a mi szent elődünk két-három nemzedékkal korábban kapta a koronát a pápától. 1100 környékén megfeledezhetek arról, hogy az investitúraharcok előtti pápáknak más volt az öntudatuk, hivataluknak értelmezése.⁶

A NYUGATI KERESZTÉNY ÁLLAMKÖZÖSSÉG KEZDETEI

A nyugati keresztény államközösség kezdetei a Római Birodalom kettéválására nyúlnak vissza. Nagy Konstantin, a Milviusi hídon (ma Róma belvárosának északi kapuja) a kereszt jelében győzött, ezért véget vetett a kereszténység üldözésének. Majd történelmi szövetséget kötött a kereszténységgel. Pápává koronázta a (mai nevén) Monte Soratte hegyén élő Szilveszter szerzetest, mert megmentette őt a hitetlenség leprájától és bevezette a keresztény hitbe. Fölepítette Szent Péter apostol sírja fölé a nagy bazilikát (amelyet a XVI. század elején kellett lebontani, hogy fokozatosan kiépüljön a mai, kupolájáról is híres bazilika), továbbá császári palotája mellé a pápai bazilikát, a Lateránt (olaszul a San Giovanni) és más fontos keresztény kultuszhelyeket. Végül mindezt, a Nyugatrómai Birodalom kormányzásával együtt, továbbá édesanyja adományaként – a Laterán bazilikával együtt – átadta a pápának, felékesítette a császári hatalmi jelvényekkel és elköltözött keletre, Bizáncba, amely az ő nevét fölveve Konstantinápoly néven volt sokáig ismeretes. Legalábbis így ötvöződnek a tények a legendával, mely utóbbinak írásos megfogalmazása több évszázaddal későbbi: az ún. konstantini adomány (*donatio Constantini*), amelynek jegyé-

⁶ Vö. Somorjai Á.: *A koronaküldés motívuma. Egy magyar állampolgár eszmélődése*. In: Válaszúton. Pogányság – Kereszténység. Kelet-Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről, Veszprém 2000. május 8–10. Veszprém, 2000. 75–82.

ben a pápák Nyugat császáraivá is váltak egyben. A *donatio Constantini* felfogása uralkodott az egész középkorban, de már II. Szilveszter pápa kancelláriáján kétség övezte, majd Dante kételkedve ír róla az *Isteni színjáték*ban, tagadta Nicolaus Cusanus és tételesen is cáfolta a humanista Lorenzo Valla 1440-ben, akkor még kéziratot munkájában, amelyet előbb Strasburgban nyomtattak ki, később a reformáció terjesztette.⁷ A *donatio Constantini* hamisítás ugyan, de még a XV. század végén is ennek jegyében kérte a pápát a portugál és spanyol király, hogy területi vitájukban ő mondja ki a döntő szót. Ily módon 1494-ben Tordesillasnál pápai döntésre osztották fel az újonnan fölfedezett világot.

A KONSTANTINI ADOMÁNY ÉS A II. SZILVESZTERI ADOMÁNY EGYNÉMELY HASONLÓSÁGA

Mindkét adomány utólagos reflexió eredménye, mindkét esetben az utókor véleményét vetítik vissza az illető életművére és megfordítják az események sorrendjét. Nagy Konstantinnál még azt a szépséghibát is ki kellett küszöbölni, hogy – mint ismeretes – csak élete végén keresztelkedett meg, és pedig nem Szilveszter, hanem az ariánus Nikodémiai Euszébiosz kezéből. Ily módon eretnekké lett keresztelve, legalábbis a későbbi reflexió ezt már így ítélte meg.

A *donatio Constantini* szerint a frissen megkeresztelt császár végrendelkezett volna Szilveszter pápa javára, s a magyar olvasat szerint II. Szilveszter személyében az első Szilveszter támadt fel. István fejedelem így módon, a pápai hivatalon túlmutatva, a római császártól eredeztette független önállóságát, s ezzel felsorakozott azon szuverének sorába – Kis Pippin révén a nyugati frankok, azaz a franciák, Nagy Károly révén a nyugati császárok –, tehát a németek, akik pápai megkoronázásban részesültek.

Vajk–István fejedelem kereszttségben történt névválasztásában szerencsés körülmény, hogy a bajor kapcsolatok irányába terelt figyelem és reflexió része, amely tovább mélyült felesége, Boldog Gizella révén, s ez két szempontból is fontos. Egyrészt őrzi a bajorországi Passau misszióinak emlékét, amely Szent István vértanú egyháza. Passau a Duna-parti térítések eredményeképpen Szent István vértanú ereklýeit tudta biztosítani az új egyházak számára, így a bécsi Stephansdom is erre az eredetre, erre a patrocíniumra megy vissza és több templom is a Duna partján (pl. Pozsony, Győr, Esztergom); másrészt a bajor–magyar szövetség alapját van hi-

⁷ Vö. Vian, G. M.: *La donazione di Costantino*. Bologna, 2004; Fried, J.: „*Donation of Constantine*” and „*Constitutum Constantini*”: *The Misinterpretation of a Fiction and Its Original Meaning*, Berlin 2007; Somorjai Á.: *Róma és Konstantinápoly. A konstantini fordulat utóéletéhez*. In: *Prae-conia. Liturgikus szakfolyóirat*, Budapest, IX. évf. 2014. 1. szám, 28–32.

vatva megteremteni. A későbbi reflexióban pedig az első vértanú, a protomártír alakja fonódott össze az első apostolkirály, a szent protorex személyével.⁸ A keresztény századok számára pedig nem szorult magyarázatra, hogy a Sztefanosz görög szó koronát jelent, az első esetben a vértanúság babérkoronájára utalt, míg a második esetben a király koronájára. Más szóval *nomen est omen*: a *Szent István* szóval a szent megkoronázottra utaltak.

Mindkét esetben alapításról van szó, amelynek jelentőségét az utókor fogta föl a maga teljességében. Lényegében mindkettőnek megvan a valóságalapja, a magyar koronázási mítosz is őrzi annak emlékét, hogy a koronázó érsek (prímás) pápai eredetre megy vissza: tehát ha nem is koronát, de koronázó érseket kapott az ország, így módon a királyokat érvényesen koronázhatta meg.

Mindkét esetben hiányzik valamiféle alapító irat, de ezt a hiányt néhány évszázad múlva pótolták; az eltelt időszak nagyságrendje is hasonló, mintegy ötszáz esztendővel később rögzítik a szentté vált hagyományt, az eredetmondát. A konstantini adomány történetét ezt követően további hatszáz év elteltével cáfolták meg, ehhez a humanizmusnak kellett beköszöntenie, a szilveszteri adomány történetét pedig – miután az ún. Szilveszter-bulla bekerült a magyar törvénytárba, több mint háromszáz esztendő elmúltával, a XIX. sz. végén cáfolta meg a *Századok* című folyóirat hasábjain Karácsonyi János, hogy aztán a Szent Korona-tanban újabb kiteljesedésre jusson.⁹

KONSTANTINIZMUS, SZENT-ISTVÁN-I GONDOLAT ÉS MINDSZENTY JÓZSEF

A II. Vatikáni Zsinat után erősödtek fel azok a tendenciák, amelyek elítélték az ún. konstantinizmust és így az egyháznak az államhoz (tegyük hozzá, a keresztény államhoz, a keresztény uralkodóhoz) való kötődését. Az evangéliumi megújulást attól várták, hogy mindezekről a történelem során hozzáragadt sallangoktól megszabadulva, radikálisan az evangéliumi tanításhoz térjenek vissza. Nem véletlen, hogy a „létező, velünk élő” szocializmus keretei között vált naggyá a konstantinizmust kritizáló Bulányi-mozgalom hazánkban, amelynek jelentőségét részben a nyugati sajtó és a nyugati közvélekedés túlozta el.

⁸ A lengyel nyelvhasználat máig megőrizte a kettősséget. Az ősbibb eredetű szent vértanú régibb szóval „Szczepan”, az újabb eredetű szent király görög–német szóval „Stefan”.

⁹ Az ún. Szilveszter-bulla aktualitását a Habsburg-abszolutizmus elleni harc adta meg, és mint ilyen, használta fel sikerrel a magyar nemesség. Ehhez és a Szent Korona-tanhoz is lásd Teszelszky, Kees: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás* (Historia Pro Futuro). Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2009.

A húszas-harmincas években a Szent István-i gondolat jegyében formálódott ki az ún. keresztény kurzus, amely egyben az irredenta „mindent vissza”, „Csonka-Magyarország nem ország, Nagy-Magyarország mennyország” politikai programját is jelentette. Ennek egyik utóhangját véljük fölfedezni Mindszenty bíborosnak 1956–1971 között, a budapesti amerikai követségről írt leveleiben, amelyeket az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez (tételelesen 115-öt), valamint a római pápákhoz és vatikáni bíboros államtitkárokhoz írt (tételelesen 130-at; ez a levelezés a válaszokkal együtt 214 tételre rúg). A válaszokat nem számítva összesen tehát 245 idáig ismeretlen Mindszenty-level vizsgálatának elvégzése vár ránk.¹⁰

Mindszenty bíboros e levelek tanúsága szerint nem fogadta el az államforma változását, az országot a régi történelmi alkotmány jegyében gondolta el, a hatalom bitorlóit átmenetinek tartotta. Ez a felfogása vitathatatlan 1956 után, leveleiben Kádárnak két *epiteton ornansza* van. Az egyik: *Efialtész*, a görögök árulója Thermopülai-ban, a másik: *Heródes*, a kisdetek mészáros. Kevésbé dokumentált, ezért vitatható az '56-os forradalom előtti periódusra vallott felfogása, hiszen ekkor ő – 1948 karácsonyától – vizsgálati fogságban, fegyházban vagy házi őrizetben volt, de idáig nem ismeretes olyan dokumentum, amely bizonyítaná ennek ellenkezőjét. Felfogása szerint ebben a közjogi űrben, király és nádor, illetve kormányzó hiányában, a harmadik közjogi méltóság, az esztergomi érsek, Magyarország Prímása lép hivatalba, és ilyen minőségben emelte föl hangját mind a levelekben, mind Amerika vagy az Apostoli Szentszék diplomatai vagy a szomszéd bíboros látogatása alkalmából.¹¹ Tekintsünk el attól, hogy történelmi okfejtése egyes részleteiben nem állja meg a kritikát,¹² inkább csak arra figyeljünk fel, hogy ez a meggyőződése, benyomásunk szerint, nem igazán szolgálta azokat a célokat, amelyeket el akart érní, és ha kevesebbet markol, lehet, hogy többet fog, többet ér el ebben a gigászi küzdelemben.

¹⁰ És itt nem szóltunk a korábbi levelezéséről, amelynek feltárása még elvégzendő feladat.

¹¹ Lásd Somorjai Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegközlések*. METEM, Budapest, 2012. 353–402.

¹² „K[ádár] elégedetlen velem, mert az érvényes közjog szerint követelem magamnak a prímási méltóságot. A bolsevikoknak ez a méltóság egy botránykő. Valóban történelmi ritkaság. Az AP-tudósítás szerint nyilvánvalóan nem értik a Magyarország prímása címet a fiatalok Újvilágban. És Európa más országainak papjai sem tudják megítélni a mai és tegnapi dolgokat. Nehezebb megérteni, hogy II. Szilveszter küldte a koronát Szent István királynak, egy bizonyos, Bizáncból menekült pappal 1054 előtt, Cluny szellemében, és hogy ez a pap kijelentette, a püspököket királyi határozattal [kell kinevezni], s az érsek az alkotmányos helynök...” Mindszenty bíboros 1965. július 13-án kelt levele Cicognani bíboros államtitkárhoz, In: Somorjai Ádám–Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*. Magyar Közlöny, Budapest, 2008. 990. Lásd itteni jegyzeteinket.

Forrásközléseinkben és összegzésre törekvő tanulmányainkban azt bizonyítottuk, hogy Mindszenty bíborost elsősorban nemzeti, politikai szempontok vezérelték. A követségi levelek elemzése során azonban arra a feltételezésre jutottunk, hogy pasztorális igényességét, szuperaktivitását is eme nemzeti, politikai szempontok vezethették, pontosabban, hogy nála ezt a kettősséget nem lehet megtalálni, mert nála ez a kettő egy. S ebben felfogása osztozott kora számos főpapjának felfogásával. E véleményünk nem talált egyöntetű elfogadásra. Azt állították ezzel szemben, hogy Mindszenty pasztorális tevékenysége mind negyedszázados zalaegerszegi plébánosi szolgálati ideje alatt, mind a veszprémi püspöki és az esztergomi érseki kb. egy és három, illetve három és fél éves periódusa alatt kiemelkedő volt, sőt, az egész ország megismerhette őt a Boldogasszony Évének rendezvényei során. Ezzel kapcsolatban fölvethető, hogy ha Mindszenty a nemzeti, politikai szempontokra figyelt jobban a követségi periódusban, az magyarázható azzal is, hogy hosszú időn át egy nagyhatalom követségén tartózkodott, és gondolkodását ez erősen leszűkíthette. Másrészt kézenfekvő, hogy ez a tizenöt éves időszak és kényszerű nyugalma alkalmat nyújtott arra, hogy felfogását rögzítse, és így kulcsot adjon korábbi tevékenységének értelmezéséhez.

A SZENT ISTVÁN-I HAGYOMÁNY

A Szent-István-i hagyomány a katolikus önértelmezés és a magyar nemzeteszmélés szerves része. Ugyanakkor van ebben olyan archaizmus, amely irritálja azokat, akik számára idegen a vallási hagyomány, illetve a nemzetideológia kategóriái szerinti gondolkodás. E hagyomány értelmezési kerete a keresztény Európa volt, de ez már történelem. Mostanában vesszük tudomásul, hogy ez az Európa már egy ideje nem nevezhető kereszténynek. Számunkra ez még új, mert mi a kommunizmus hibernáltságában lekéstük (másként éltük meg) azokat a folyamatokat, amelyek tőlünk nyugatra párhuzamosan zajlottak. 1989 a csodák esztendeje, az „annus mirabilis” volt számos nemzet számára, nálunk rendszerváltásnak avagy rendszerváltoztatásnak szoktuk nevezni vagy csúfolni. A kereszténység, amelyet nálunk a militáns hittagadás próbált erőszakkal megsemmisíteni, tovább él, de megfogyva bár, ha törve nem is, mert az üldözés periódusa inkább megerősítette, amint ezt a statisztikák bizonyítják és a hétköznapi tapasztalat is megerősíti.

A Szent István-i hagyomány a keresztény Európa keretei között nekünk, magyaroknak, védelmi ideológiává vált, ezért vált nemzetivé. Az első szent király volt az, akinek életművéhez kapcsolódott a keresztény *Commonwealth*-be való beemelésünk és a magyar középhatalmi státus, amelyben mindmáig értelmezzük múltun-

kat. Gyermekeink az iskolákban magyar történelem címen „Nagy-Magyarország” történelmét tanulják, annak határaival ismerkednek meg, és büszkén ragasztják fel autóikra a matricákat, nem értve, hogy miért nem tetszik ez a szomszéd országokban. Iskoláink nem készítik fel őket arra, hogy „Nagy-Magyarország” múltértelmezésének más modelljei is vannak, amelyekkel kezdeni kellene valamit. Nemzeti múltunk megítélése és saját önbecsülésünk forog kockán, vagy pedig mindennek elvetése, a nemzetek feletti keretekben való felolvadás, önfeladás árán. Ez azonban nem új történelmi megítélésünkben. A IX–X. századi Európa törzsét északról a normannok, délről a mórok (mai szóval arabok), keletről a magyarok támadták. Míg a normannokat, miután több államot is alapítottak (köztük mindkét Szicília királyságát, Dél-Itáliában több grófságot, a mai Franciaország területén Normandiát, onnan pedig meghódították Angliát) és megkeresztelkedtek, beilleszkedettek tekintették, és ma senki sem veti pl. a norvégek szemére ezt a – csak számukra dicsőséges – intermezzót, addig az arabok és a magyarok esetében öröklődött az ellenségkép.¹³ Az iszlámmal való folytonos háborúk (kiemelten a keresztény Észak-Afrika kolonizálása, amelyre ma már szót sem fecsérlünk, a Szentföld meg- és visszaszerzése körüli kereszties háború, az Ibériai-félsziget elfoglalása és a reconquista, az oszmán törökök hódításai s visszaszorulása) teremtették meg annak szükségességét és kereteit, hogy az európai keresztény civilizáció a nagy földrajzi felfedezések révén világhódító tevékenységbe kezdjen és átkarolhassa az iszlámot. A magyarok esetében a nemzetiségek körében formálódó népnemzeti öneszmélés újramegítette az ún. kalandozások koráról alkotott negatív nyugati megítélést. A szomszéd országok népnemzeti kereteinek kialakítása így történelmi modellt kapott, érvelésükben visszavisszatér a vad magyarok elleni harc, Európát mintegy ők védték volna a magyaroktól – önértékelésükben tehát keverednek a magyar önnapológiából átvett, de ellenünk fordított elemek a saját és az összeurópai mitológia elemeivel.

Szent István ebben az összefüggésben kezdettől fogva a fűgefalevél szerepét töltötte be, csakúgy, mint a „kereszténység védelme” szindróma (amely a szomszéd népekével közös, úgy köt össze velük, hogy egyben el is választ tőle, hiszen mindegyik népnemzeti realitás saját magának véli tudni mindezt, kizárólagos alapon). Tegyük mindjárt hozzá, Szent István érdemei kisebbitését nem szándékolva, hogy – mivel ő volt az első és őrá minden nemzedék megemlékezett, továbbá az egyház is

¹³ Ebben kiemelkedő a szerepe az erdélyi szászok németországi egyetemeken való működésének. Az ő ellenségképük a XVIII. századi erdélyi magyar nemesség volt, amely nemesség magát a honfoglalókig vezette vissza, s akiknek nem adtak polgárjogot a szász városokban, azaz nem telepedhettek oda be [de ez a magyar királyságtól kapott kiváltságuk volt!]. Ideológiai fegyvert a magyar honfoglalás ostromozásában találtak. A Schlözer-féle elméletnek a propagálóját német földön Herder lett, akinek jóslata a magyar nyelv közeli kihalásáról galvanizálta a nyelvújítás és a reformkor nagyjait.

örizte emlékét, hiszen a hartviki nagyobbik életrajz bekerült a papi zsolozsmába, majd a breviáriumba, amely, a latin nyelviség része lévén, más országok területén is ismertté vált –, Szent Istvánra sok mindent „rákentek a századok”. A teljesség kimerítése nélkül vegyük sorba ennek fontosabb elemeit, az alábbi három szempontból: általában a pozitívnak tekinthető hagyomány, illetve a már újragondolt elemek és végezetül az ezután újragondolandó elemek a magyar nemzeti hagyományban.¹⁴

POZITÍVNAK TEKINTHETŐ HAGYOMÁNY

Közmegegyezés van a tekintetben, hogy az egyházszerző tevékenység pozitív, egyházi megítélés szerint a szent király egyben apostol, mert egyházalapító is, nem egyházi megítélés szerint pedig az állam (elődjének), az intézményeinek (így a kolostorok és a káptalanok révén az iskoláknak), tehát a kulturális élet intézményrendszerének az alapítója.

Konszenzus van a tekintetben, hogy „az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és erőtlen”, amint fiához, Szent Imréhez írt intelmeiben találjuk és gyakorta idézzük. Ezt abban az összefüggésben szoktuk emlegetni, hogy e maxima jegyében nem került volna sor a trianoni sokkra. Egyértelműen pozitívnak tartjuk a nyelvi, nemzeti türelem eme korai megnyilvánulását. Bár tegyük hozzá, hogy itt nem csupán nyelvről van szó, hanem gazdálkodási módokról és az uralkodó hatalmáról. A hegyvidéki bányavárosok kincseinek kitermeléséhez nem értett az alföldi népesség, szakmunkásokat kellett behozni, történetesen a (mai) német nyelvterületről stb.

MÁR ÚJRAGONDOLT ELEM A MAGYAR NEMZETI ESZMÉLŐDÉSBN

Szilveszter-bulla. A Szent Istvánnak adott korona bullája, a Mrnavic Tomkó János-féle *Szilveszter-bulla* sikeres volt mint hamisítás,¹⁵ mert mindkét irányban adott valamit, ami pótolhatatlan: az abszolút uralkodónak az apostoli királyi címet, mert ily módon lehetővé tette számára a püspökkinevezésbe való beleszólást, a nemesi

¹⁴ Vö. Berend T. Iván: „Szent István a magyar történet századaiban”. *A 950 éves hagyaték mai leltára.* Valóság, 31. évf., 1988, 8. szám, 1–8., ill. Uő, in: *Szent István és kora* (szerk. Glatz Ferenc, Kardos József). Budapest, 1988. 9–17.

¹⁵ Karácsonyi János: *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla: Diplomatikai tanulmány.* MTA, Budapest, 1891. 178–216; Uő.: *Ki koholta a Sylvester-bullát?* Századok, 1909. 361–376; Uő.: *Világboldítótó Tomkó János.* Századok, 1913. 1–11.

rendnek pedig saját privilégiumai fenntartását: csak azt koronázták meg az apostoli koronával, aki megesküdött előtte az ország törvényeire, tehát a nemesi előjogokra. A bulla hamisított voltának kiderítése sem rengette meg a magyar világot, amely mindig ragaszkodott Szent István koronájának, értsd: a történelmi „Nagy-Magyarország” területének integritásához, és amikor ezt a területet elveszítette, meghirdette a mindent vissza programját. Tegyük hozzá, hogy az utólagos szemlélődő számára ez a program irreális volt, de ezt abban a korban még senki sem tudta, nem is tudhatta. Antall József azt mondta: „tetszettek volna forradalmat csinálni”. Ezt így parafrazálhatnánk: „tetszettek volna világháborút nyerni”.

Szent Korona-tan. Szent István nevéhez fűződik a *Szent Korona-tan*, amely azonban a XX. században alakult ki [szerintem így ez túlzás, hiszen már a középkorban kialakult – lásd itt is egy korábbi szöveghelyen –, inkább azt mondanám az „alakult ki” helyett, hogy: vált dogmává / megerősödött stb.], azt követően, hogy a Szilveszter-bulla hamisítás jellege kiderült. A magyar politikai nemzet összakaratát szimbolikusan fejezi ki, hiszen nem a szuverén uralkodó, nem a király az összhatalom tulajdonosa, hanem a Szent Korona. Vannak, akik ezt nem értik és fetisizmusnak tartják, pedig jelképesen sokat kifejez, és nem áll egyedül korunk politikai gondolkodásában. Ausztrália uralkodója ma is a brit korona, nem az angol királynő, nem az angol király.

Egyházi nagybirtok. Az egyházi nagybirtokra Serédi Jusztinián kora még úgy tekintett, hogy Szent István-i, manapság viszont senki sem emlegeti már ezt. A kérdés alapos feldolgozása még várat magára, mint ahogy az a kérdés is, hogy ténylegesen Szent István-i eredetre megy-e vissza az egyházi nagybirtok. Bizonyos értelemben igen, de tényszerűen nem, hiszen az egyházi nagybirtok sokat változott az idők során. A kérdés átfogó ismertetése nem képezi, nem képezheti e rövid töprengés tárgyát, de annyit megjegyeznénk, hogy minden ellentmondásosságával együtt – hiszen a Moszkvából hazaérkező kommunista csoport osztotta szét a földeket, az egyháziakat is –, az Antall-kormány korának intézkedéseivel nyugvópontra jutott a kérdés, míg Szlovákiában az egyházi javakat, így erdőket, földeket vissza is adták.

ÚJRAGONDOLANDÓ ELEMÉK A MAGYAR JOGI ÉS VALLÁSI HAGYOMÁNYBAN

Koronaküldés. A koronaküldés narratívája kb. négy nemzedékkal Szent István után került rögzítésre. Leírását tekintve mitologikus, tartalmát tekintve pontos. II. Szilveszter pápa nem koronát küldött, hanem a fejedelem szállásterületén rezideáló koronázó érseket adott, ami több, mint koronaküldés: a koronázás örökíthetőségét biztosította, ami e korban a magyar szuverenitás elengedhetetlen kelléke.

Magyarok Nagyasszonya-tisztelet. Szent István, örökös nélkül maradva, a Szűzanyának ajánlotta fel az országot. Nehéz kideríteni, hogy valójában mi történt. Ennek politikai aktualitását azonban Szent László király fedezte föl. Ő, amikor VII. Gergely pápának, a német császár elleni politikai és katonai szövetségkötést számon kérő levelére, amelyben arra utal, hogy István király Szent Péternek hűbérbe ajánlotta fel országát, alapozza meg újra a magyar szuverenitást azzal a válaszlevelével, hogy nem Szent Péternek (tehát a mindenkori római pápának), hanem egyenesen Szűz Máriának (aki tudvalévő, a mennyben előkelőbb helyet kellett kapjon, mint Szent Péter). Tehát a magyar király nem a római pápának tartozik hűbéri engedelmességgel, hanem mennyei királynőjének (akinek nincs szüksége arra, hogy politikai szövetségeket kérjen és segédcsapatokat esetleges háborúkba). Természetesen a Magyarok Nagyasszonya-tisztelet pozitív, mondhatnánk haladó hagyomány, már csak azért is, mert minden nemzedék újra meg tudta élni és tartalommal megtölteni. Nem lebecsülendő pl. az a gondolat, hogy a három részre szakított ország virtuálisan egységes maradt a magyar szívekben, mert mindenütt ugyanazt a Magyarok Nagyasszonyát tisztelték, és amikor a történelem arra alkalmat és szerencsét adott, akkor sikerült is az újraegyesítés. (Ugyanilyen pozitív hagyomány a lengyel népnemzeti gondolat számára a csestochowai madonna egységesítő kultusza, itt még egy népnemzetivé váló kultuszhely kiemelkedésével is.)

Az *apostoli királyság* hagyományában és gyakorlatában jegecesedett ki az a magyar felfogás, amelyet mások bizantinizmusnak vagy konstantinizmusnak neveznek,¹⁶ elfeledvén, hogy a pápaság megharcolta a maga harcait az investitúra kérdésében – de nem tudott eredményre jutni a legkatolikusabb spanyol koronával, és csak szakadás árán tudta megoldani a *defensor fidei*, VIII. Henrik önállósodási törekvéseit angol földön. A magyar királyok apostoli címét csak a XVIII. században ismerte el a pápaság, Mária Terézia esetében és vele kezdve, de anélkül, hogy elismerte volna a püspökkinevezés jogát, amelyet elvileg mindig magának tartott fenn. Az utolsó apostoli király, az azóta boldoggá avatott Károly király letételét-lemondását követően sikeresen vette vissza az Apostoli Szentszék a püspökkinevezés jogkörét, amint azt az esztergomi érseki székre a pannonhalmi bencés, Serédi Jusztinián kinevezésével tanulmányozhattuk először, vagy a háborús körülmények által teremtett jogi űrben, Mindszenty József kinevezésével másodsor. A kommunisták igényt tartottak az apostoli királynak és csak neki fönntartott főkegyúri címre és jogkörre.

¹⁶ Lásd pl. Giertych, Wojciech: *Mindszenty bíboros*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 24. évf., 2012. 1–2. szám, 191–195.

NÉPNEMZETI ÖNÉRTELMEZÉS ÉS ANNAK MEGHALADÁSA

A nemzethalál víziójával Herder jóslata óta birkóznak legjobbjaink. A nemzet fogalma azonban felülvizsgálatra szorul. Vajon melyik nemzetről van itt szó? Szent István király és az Árpád-házi királyok korában nem létezett maga a szó, a „natio” sem. A *natio*, a *nemzet* szó, a nemesi nemzet önértelmezésében jelentkezett, a népnemzet gondolata pedig a reformkorban, és azt jelentette, hogy a nép beemeltetik az alkotmány sáncaiba. A népnemzet mint politikai program azt jelentette, hogy voltak szerencsésnek mondott nemzetek, amelyek meg tudták alkotni a maguk nagy népnemzeti államát, és voltak kevésbé szerencsések, amelyek ezt nem tudták létrehozni. Viszont sehol sincs egynyelvű népnemzeti állam, ma mindenütt a kisebbségek reneszánszát éljük. A demokrácia kereteket teremt, a korszerű technológiák eszközöket biztosítanak a kisebbségek kultúrája kibontakozása számára. Ugyanakkor szemünk előtt játszódik le az Európai Unió államainak és így népnemzeteinek az egyesülése, amely egyelőre a pénzügyi unió feltételrendszerét igyekszik szilárdítani, így a nemzetek feletti pénzügyi szabályozás erősödéséhez vezet, és a nacionalizmus ellen hat. Ez hosszabb folyamatnak ígérkezik, de úgy tűnik, feltartóztathatatlan, mert rákényszeríti ezt a mai világ tömbösödése és a vezető nemzetgazdaságoknak a nemzetállam piacait meghaladó gazdasági túlsúlya. Más szóval: egyre inkább csak a nemzetállami kereteket meghaladó piacok feltételei közepette lehet eredményesen gazdálkodni.

Orvosolhatja-e a szuverenitás megőrzése a 93 ezer négyzetkilométeres országterület gazdasági bajait? A kérdés nyitott, mindannyian keressük rá a választ. Mindenesetre a szuverenitás a magyar romlás századai óta csak látszólagos, nemzetközi elismertséggel Mohács óta alig-alig rendelkezünk. Trianon hozta meg ezt az elismertséget, de ez más, mint amit mi szerettünk volna. A népnemzeti keretek kevésnek bizonyulnak, főleg, hogy vesztett fél maradt a két világdúlásban. Hogyan maradhatunk meg magyarnak, ha nem tudunk azokon a nyelveken, amelyeken ma a technológiai haladás, a pénzügyek, a tudományos fejlődés és a kereskedelem diszkussziója történik? Ezek a mai kérdések, keressük rájuk a választ. Ismét igazgá válik a Szent-István-i maxima: az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és erőtlen. Ám új kihívásokkal is szembe kell néznünk.¹⁷ Még nem tudjuk, kinek lesz igaza a szuverenitás visszanyerése felé törekvő úton.

¹⁷ Joelle Stoltz bécsi újságíró a Le Monde-ban kicsinyes nacionalizmussal vádolta a magyar kormány vezetését, hogy nem fogadja el látatlanban az euró-országok döntésjavaslatait: Le Monde, 2011. december 10. A magyar sajtóban téves fordításban „gögös” nacionalizmus kifejezéssel találkozhatunk. Az eredetiben „nationalisme sourcilieux” van.

ZÁRSZÓ

Az itt felvázolt gondolatok vitára adhatnak okot, de nem vádolhatók időszerűtlenséggel. Mindenesetre látható, hogy az Európai Unió vagy az ENSZ értelmezési keretében hagyományos történelemszemléletünk alig működik. Így következő lépésként sort kell kerítenünk arra, hogy az „Európa védőbástyája” mítoszt is megvizsgáljuk. Lehet, hogy elődeink tiszteletreméltó hagyománya minket még meggyőz ugyan, de nemzetközi porondon már nem rendelkezik átütő erővel, korszerűsítésre szorul. Nincs szándékunkban kidobni, csak a megfelelő helyre kell tenni, új értelemmel kell megtölteni azt.

Ha komolyan gondoltuk, hogy „csatlakozunk Európához”, akkor helyezzük el magunkat európai összefüggésekben. Azok a keretek, amelyeket önként, népszavazásban vállaltunk, sokkal tágabbak, és akkor fognak csak működni, ha mi is élni fogunk a tágabb lehetőségekkel.

THE LEGITIMATION OF SOVEREIGNTY – PAST AND PRESENT

THE CONSTANTINIAN AND SYLVESTRIAN DONATIONS, AND THE HIGH PUBLIC OFFICE OF MINDSZENTY JÓZSEF

The official ideology of a Christian Hungarian nation was born out of the myth of universal Christendom, i.e., out of the Constantinian idea of embracing the Christian faith. Although in this case it is not the emperor who donates sovereignty to the pope but the other way around: the incarnation of Pope Sylvester, a contemporary of Emperor Constantine, i.e., Pope Sylvester II donates sovereignty to Stephanus. (In Greek, *stephanos* refers to the person who gets crowned.) So the first Christian king entered the Hungarian pantheon as Constantine.

The myth of Constantinian donation was at first analyzed and contradicted by the Humanists, and then refused by the Reformation. It has never been spoken of, not even by Catholic historians, since the separation of church and state. Over the centuries Hungarian official ideology gradually transformed the myth of King Stephen receiving his crown from Pope Sylvester II. The event was put into writing only one hundred years later, and the so-called Sylvester Bull proved to have been forged in the 17th century. However, it was included in the appendix of the Hungarian Collection of Laws and remained there as an ancient tradition until it was finally refuted in the late 19th century.

The two myths of origin aiming at the legitimization of royal power come from a period several generations, even several centuries, later. Their analysis as to their literary and stylistic traits, as well as to their content, makes their disproof easy and the changes of the structure of power make them void. In the case of the Constantinian myth the change is already complete. In the case of the myth of St. Stephen receiving his crown from the pope, the change is yet to come.

Our analysis has pointed out that proving the legitimacy of the Hungarian Christian state by this myth had come from the need to include the Hungarian state in the contemporary western Christian community of states. St. Stephen's myth had two

positive results, namely, the organization of religious and cultural life and the establishment of linguistic and racial tolerance. In this context the question of the Sylvester Bull, the idea of the Holy Crown, and the problem of church-owned large estates have already been reassessed. The following items are yet to be reconsidered: the sending of the crown, the early phase of the cult of the Magyarok Nagyasszonya (“Patroness of the Hungarians”) as a factor reinforcing sovereignty, and the question of an apostolic kingdom.

During the course of the 20th century, the Catholic Church gradually worked out the refusal of ecclesiastical Constantinism, i.e., the alliance of the throne and the altar. At the same time, the idea survived in Hungary as it remained a spiritual instrument in the fight against the atheist world order wanting to abolish religion. Cardinal Mindszenty was one of the outstanding representatives of this struggle. He considered himself to be the highest public official of the country as Prince Primate, remaining as such under the spell of the no longer existing centuries-old Hungarian Christian constitutional order. He is, hopefully, the last great Constantinian figure of Hungarian church history. In our source publications and studies we have attempted to point out that in his endeavors as a high priest he was governed primarily by national and political considerations.

DIE LEGITIMATION DER SOUVERÄNITÄT – VERGANGENHEIT UND GEGENWART

KONSTANTINISCHE UND SILVESTRINISCHE SCHENKUNG – DAS ÖFFENTLICH-RECHTLICHE AMT VON KARDINAL FÜRSTPRIMAS JÓZSEF MINDSZENTY

Die offizielle Ideologie der christlichen ungarischen Nation ist eine Variante des Mythos der universalen – katholischen – Christenheit, d. h. eine Frucht der Konstantinischen Schenkung. In dieser ungarischen Variante ist es nicht der Kaiser, der die Souveränität dem Papst überreicht, sondern die „Inkarnation“ von Papst Silvester, d. h. Papst Silvester II., der die Souveränität dem ungarischen Stephanus überreicht, indem er ihn krönt (*Stephanos* ist das griechische Wort für Krone bzw. gekrönt[e Person]). Auf diese Art und Weise trat der erste christliche König ins ungarische Pantheon als „Inkarnation“ von Konstantin dem Großen.

Der Mythos der Konstantinischen Schenkung wurde zunächst analysiert und widerlegt von den Humanisten, um von der Reformation endgültig zurückgewiesen zu werden. Seitdem der Kirchenstaat nach anderthalb Jahrtausenden Existenz vom italienischen Einheitsstaat aufgehoben wurde, sprachen darüber nicht einmal die katholischen Historiker. Im Laufe der Jahrhunderte gestaltete die offizielle ungarische Ideologie diesen Mythos allmählich um. Die silvestrinische Kronenschenkungen an den ungarischen Prinzen war zuerst in der sogenannten Silvestrinischen Bulle, einer Fälschung aus dem 17. Jahrhundert niedergeschrieben. Sie hat dennoch als Anhang zum Tripartitum von Verböczy Eingang in die ungarische Gesetzgebung gefunden und galt als uralte Tradition, bis sie Ende des 19. Jahrhunderts widerlegt wurde.

Beide Mythen, die die Macht des Souveräns legitimieren wollen, entstammen späteren Generationen, sogar Jahrhunderten. Ihre literarische und stilistische Analyse, selbst ihr Inhalt erleichtern eine Widerlegung, und sie galten als veraltet, als die Machtstrukturen geändert wurden. Im Falle des konstantinischen Mythos ist dies geschehen – im Falle des Königs Stephan von Ungarn steht das noch bevor.

In unserer Analyse wird betont, dass die Legitimierung der Existenz des christlichen Staates der Ungarn aus der Not hervorgegangen ist, den ungarischen Staat in die moderne christliche Staatengemeinschaft einzugliedern. Stephans Mythos war positiv, weil er dazu beitrug, das religiöse und kulturelle Leben zu gestalten und die Festigung der Toleranz hinsichtlich des Sprachgebrauchs und des Zusammenlebens verschiedener Ethnien voranzubringen. In diesem Zusammenhang wurden schon einige Elemente überprüft und archiviert: die silvestrinische gefälschte Bulle, die Idee der Heiligen Krone und die Herkunft der kirchlichen Latifundien. Es gilt, noch andere Elemente zu überprüfen: die Kronenschenkung, die erste Periode des Kultes der Königin von Ungarn als letzte Garantin der Souveränität und die Problematik des apostolischen Königtums.

Im Laufe des 20. Jahrhunderts hat die katholische Kirche allmählich die Widerlegung eines ekklesialen Konstantinismus erarbeitet, mit anderen Worten: die Allianz des Thrones und des Altars. Zugleich lebte diese Idee in Ungarn weiter und blieb ein geistliches Instrument im Kampf gegen die atheistische Weltauffassung, die die Religion aufheben wollte. Kardinal Mindszenty war einer der namhaftesten Repräsentanten dieses Kampfes. Er begriff seine Rolle so, dass er als Fürstprimas das höchste öffentliche Amt im Lande habe und Hüter einer uralten Konstitution des christlichen Ungarns sei. Er sei die letzte bedeutende konstantinische Figur in der ungarischen Kirchengeschichte. In unseren Quellenpublikationen und Studien haben wir hervorgehoben, dass er seine Tätigkeit als kirchlicher Würdenträger im Geiste dieser seiner nationalen und politischen Überzeugung ausübte.